

СЕКЦІЯ 5 ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФЕНОМЕНУ ВИНИ З ДЕСТРУКТИВНИМИ ТЕНДЕНЦІЯМИ ПСИХІКИ СУБ'ЄКТА THE RELATIONSHIP OF THE PHENOMENON OF GUILT WITH THE DESTRUCTIVE TENDENCIES OF THE SUBJECT'S PSYCHE

Дослідження ґрунтується на теоретико-методологічних засадах психодинамічної парадигми та аналізі емпіричного матеріалу психокорекційних груп активного соціально-психологічного пізнання. Статтю присвячено розв'язанню проблеми відображення вини у малюнках тату в процесі глибинного пізнання. Подано результати теоретичного та емпіричного дослідження феномену вини з використанням малюнків тату в процесі глибинного пізнання психіки. Психоаналіз емпіричного матеріалу дав змогу простежити взаємозв'язок між виною і тенденцією до самопокарання, що проявляється у таких деструктивних психічних станах, як тривога, фрустрація, ригідність, агресія тощо. Досліджено деструкції, що мають виявлення у тенденціях психіки до самодепривації, самоімпотування та психологічної смерті. Одним з основних чинників указаних тенденцій є вина, що зумовлює актуальність поставленої у статті проблеми, розв'язання якої потребувало теоретичних та емпіричних обґрунтувань. Розкрито основи та організаційні засади здійснення структурно-семантичного аналізу емпіричного матеріалу з метою дослідження феномену вини; систематизовано базові його характеристики та особливості вияву в процесі глибинного пізнання з використанням візуалізованих засобів; виявлено глибинно-психологічні чинники феномену вини, його провідні та наслідкові ефекти, задані дієвістю комплексу Едіпа. У статті розкриваються методологічні засади психодинамічної теорії, яка є базовою для організації та проведення глибинно-психологічного дослідження в групі активного соціально-психологічного пізнання; визначено глибинні детермінанти формування почуття вини у суб'єкта та окреслено діагностико-корекційні можливості методу АСПП; описано методологію, за якою проводилося дослідження проявів деструктивних станів. Описано переваги методу АСПП у вивченні глибинних чинників вини.

Ключові слова: активне соціально-психологічне пізнання (АСПП), самопокарання, вина, деструкції психіки, едіпальна залежність, психокорекція.

The study is based on the theoretical and methodological principles of the psychodynamic paradigm and the empirical material of psycho-correctional groups of active socio-psychological cognition. The article is devoted to solving the problem of deep knowledge of the phenomenon of guilt under the conditions of its reflection in tattoo drawings. The results of theoretical and empirical research of the phenomenon of guilt with the use of tattoo drawings in the process of deep cognition of the psyche are presented; the relationship between guilt and the tendency to self-punishment, which manifests itself in such destructive mental states as anxiety, frustration, rigidity, aggression, etc., has been experimentally traced. The destructions that are manifested in the tendencies of the psyche to: self-deprivation, self-imposition and psychological death have been studied. One of the main factors in the given trends is guilt, which determines the relevance of the problem put in the article, the solution of which required theoretical and empirical justifications. The basics and organizational principles of structural-semantic analysis of empirical material for the purpose of studying the phenomenon of guilt are revealed; its main characteristics and features of manifestation in the process of deep cognition with the use of visualized means are systematized; the deep psychological factors of the phenomenon of guilt, its leading and consequential effects, determined by the effectiveness of the Oedipus complex are revealed. In the article the methodological foundations of psychodynamic theory are revealed, which is the basis for organizing and conducting deep psychological research in the group of active socio-psychological cognition; the deep determinants of the formation of the subject's sense of guilt are determined and the diagnostic and corrective possibilities of the ASPC method are outlined; the methodology used to study the manifestations of destructive states are described. In the article the advantages of the method ASPC in the study of the main factors of guilt are described.

Key words: active socio-psychological cognition (ASPC), self-punishment, guilt, destruction of the psyche, oedipal dependence, psychocorrection.

УДК 159.964

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.43.17>

Амурова Я.В.

доктор філософії,
доцент кафедри психології діяльності
в особливих умовах
Черкаський інститут пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля Національного
університету цивільного захисту України

Вступ. У сучасній соціально-психологічній ситуації, що склалася в Україні, спостерігається виникнення нових проблем, які пов'язані зі збільшенням проявів деструктивних психічних станів суб'єкта в нестабільних умовах суспільства. Архаїчно зумовлена включеність суб'єкта у соціальну взаємодію формує у нього

здатність переживати вину та супровідні їй негативні психічні стани. У такому способі життєдіяльності вина є одним із провідних чинників деструктивних тенденцій психіки, що потребує комплексного дослідження означеної проблеми та вдосконалення способів психокорекції з метою гармонізації й адаптації особистості.

З огляду на сказане вище, гостро постає питання адекватності методів дослідження детермінант вини та вивчення особливостей візуалізації даного феномену в психомалюнках. Постановка проблеми гармонізується з відкриттям у психодинамічній парадигмі значущості архаїчного спадку людства для формування психіки конкретної особистості. Тому у статті зосереджено увагу на методологічному та інструментальному аспектах пізнання феномену вини з використанням візуалізованих засобів у глибинно-корекційному процесі за методом активного соціально-психологічного пізнання (далі – АСПП).

Метод АСПП розроблено академіком НАПН України Т. Яценко [2–4]. Серед наукових проблем методу АСПП – взаємозв'язок вини з деструктивними тенденціями психіки суб'єкта (самопокарання, мазохізм, тенденція до психологічної смерті тощо). У діагностико-корекційному процесі АСПП використовуються опредметнені засоби глибинного пізнання (комплекс тематичних психомалюнків, малюнки на теми «Власне тату» і «Тату вини», репродукції художніх полотен, моделі з каменів тощо). Предметом глибинного пізнання є цілісна психіка в її свідомих і несвідомих виявах. Провідні механізми організації АСПП: позитивна дезінтеграція і вторинна інтеграція психіки на більш високому рівні її розвитку [3].

Виклад основного матеріалу. З огляду на специфіку глибинного пізнання феномену вини, психологічний аналіз отриманих результатів здійснювався на основі структурно-семантичного аналізу стенографічного матеріалу групового процесу за методом АСПП. Додатково проводилася статистична обробка формалізовано-тестових показників, із результатами яких можна ознайомитися у дисертації Я. Амурової [1].

Критерії дослідження феномену вини узгоджувалися з особливостями структурно-семантичного аналізу стенограм у таких аспектах: а) виявлення деструктивних тенденцій психіки суб'єкта, детермінованих виною (самопокарання, самодепривація, почуття меншовартості, тривожність, агресивність тощо); б) об'єктивування суперечливості тенденцій психіки суб'єкта (винний від народження – без вини винний; тенденція до самонародження – тенденція до психологічної смерті; єднання з батьками – прагнення автономізуватися від батьків; до сили – до слабкості).

Наукове узагальнення емпіричного матеріалу в контексті експериментального дослідження феномену вини візуалізованими засобами було здійснено на основі структурно-семантичного аналізу. Структурно-семантичний аналіз стенограм групового процесу за методом АСПП дав змогу типізувати семан-

тику комунікатив та об'єктивувати особливості відображення феномену вини в малюнках тату.

Під час емпіричного дослідження структурно-семантичний аналіз здійснювався у декілька етапів: 1) нумерація комунікатив (реплік респондента і психолога) у тексті стенограми відповідно до мети дослідження; 2) визначення смислових параметрів комунікатив, представлених у стенограмі; 3) узагальнення (групування) комунікатив за семантичним значенням; 4) науково-узагальнювальний аналіз стенограми глибинно-корекційної роботи (визначення особистісної проблеми суб'єкта, глибинних чинників його поведінки, окреслення діагностико-корекційного ефекту тощо).

Отже, структурно-семантичний аналіз стенографічного матеріалу групового процесу за методом АСПП здійснювався з метою виявлення закономірностей між почуттям вини суб'єкта та деструктивними проявами і почуттям меншовартості (на основі аналізу комунікатив респондента та психолога). Структурні одиниці позначаються цифрою та набувають семантичного значення внаслідок методологічних засад глибинної психології та смислових параметрів психіки респондента. Структурно-семантичний аналіз передбачає класифікацію, групування, порівняння та узагальнення семантики комунікатив у контексті досліджуваного феномену.

Із метою виявлення способів відображення феномену вини в малюнках тату, структурно-семантичний аналіз стенограм здійснювався з орієнтацією на такі загальні методологічні засади глибинного пізнання: 1) індивідуально-смислове наповнення учасниками АСПП власних репрезентантів незалежно від форми їх візуалізації (малюнок тату, ліпка чи репродукції художніх полотен тощо); 2) архетипність візуалізованого матеріалу; 3) виявлення інформаційних еквівалентів (смишлів) на основі самопрезентантів (репрезентантів); 4) об'єктивування едіпальної залежності у таких закономірностях, як: неусвідомлюване почуття вини суб'єктів, амбівалентність почуттів до первинних лібідних об'єктів, тенденція «повернення в утробу», самопокарання, феномен вимушеного повторення, інтродукування від первинних лібідних об'єктів рис характеру, імпотування психіки; 5) дієвість архаїчного спадку психіки (вина, жертвоприношення, рабовласництво, мазохізм); 6) механізми символізації (згущення, зміщення, натяк, локалізація); 7) цілісність психічного, його підкореність та підпорядкування одним і тим самим законам матеріальної та духовної реальностей [1].

Аналіз емпіричного матеріалу (стенограм) груп АСПП здійснювався на основі поданих нижче показників глибинного пізнання фено-

мену вини. Основні показники (індикатори) вини, на основі яких здійснювався структурно-семантичний аналіз емпіричного матеріалу (стенограм) групового процесу за методом АСПП: самопокарання; тенденція до психологічної смерті; тенденція до психологічного імпотування психіки; агресія (аутоагресія); мазохізм; амбівалентне ставлення до лібідних об'єктів; самодепривація; проєкція вини на іншу особу; почуття меншовартості; ідентифікація з образом Ісуса Христа (стражденністю).

Таким чином, зі студентами, у яких діагностовано високий рівень фрустрації, тривожності, агресивності, ригідності та інших деструктивних станів, важливо було провести психокорекційні заняття за методом активного соціально-психологічного пізнання. Отже, діагностичні дані зумовили доцільність здійснення більш детального дослідження за методом АСПП деструктивних проявів серед студентів, одним із чинників яких є вина суб'єкта [4]. Також варто зазначити, що емпіричне дослідження феномену вини потребувало застосування лонгітюдного методу, який передбачав виявлення проявів психічних станів і особистісних змін у студентів після проходження груп АСПП.

Спираючись на психоаналітичне розуміння взаємозв'язку феномену вини з тенденцією до самопокарання, ми виділили прояви деструктивних станів (фрустрація, тривожність, агресивність, ригідність, неадекватна самооцінка), які можна дослідити діагностично і які, зокрема, є індикаторами вини.

Схематично узагальнимо взаємозв'язок феномену вини з деструктивними психічними станами та рівнем самооцінки суб'єкта (рис. 1).

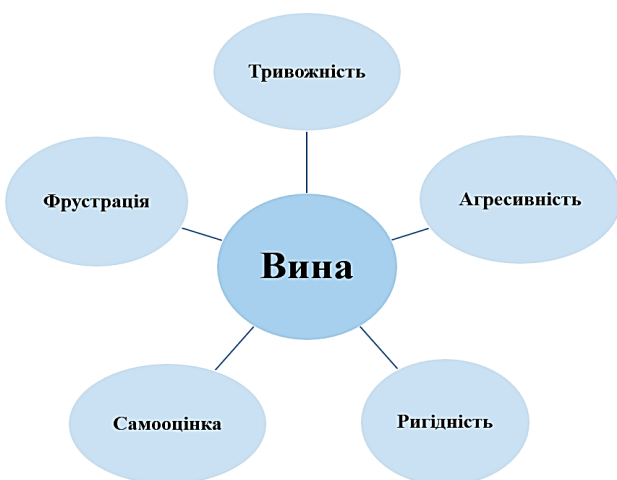

Рис. 1. Взаємозв'язок феномену вини з деструктивними психічними станами та неадекватною самооцінкою

На основі аналізу психоаналітичного підходу та емпіричного матеріалу груп АСПП

підтверджено взаємозв'язок вини і тенденції до самопокарання, що дало змогу уточнити прояви вини у деструктивних психічних станах, які представлені на рис. 1 (тривожність, фрустрація, агресивність, ригідність). Також простежено взаємозв'язок вини з почуттям меншовартості, яке проявляється у низькій або, в деяких студентів, у неадекватно завищеній самооцінці. Тобто чим більш яскраво виражене почуття вини, тим більша ймовірність наявності неадекватної самооцінки в особистості.

Подаємо фрагмент стенограми з респондентом М. (учасниця групових занять за методом АСПП), у якому відображено взаємозв'язок вини і тенденції до самопокарання, а також емотивну значимість для респондента того знання, що батьки очікували народження дитини іншої статі. Повний текст глибинно-корекційного процесу з респондентом М. представлено у дисертації Я. Амурової [1]. Літерою М позначено репліки респондента, літерою П – репліки психолога.

Фрагмент стенограми психокорекційної роботи з респондентом М.

М.: **90** Я підбрала репродукції до малюнку «Власне тату» (рис. 2). Цей малюнок (рис. 4) для мене означає прощання з тим образом хлопчика, якого чекали замість мене. Мама дуже сильно хотіла, щоб народився хлопчик, і назвати його в честь батька, а народилася я.

Рис. 2. Власне тату

Рис. 3. Тату вини

П.: **91** Якщо це так, то на малюнку «Тату вини» агресії вистачить і на хлопчика

(рис. 3). Ні губ, ні дихання немає, що може бути самопокаранням за те, що ти не хлопчик, адже ніс – фалічний символ. Базальна архаїчність цієї вини, ще здавна походить з утроби. Ми по твоєму матеріалу виходили на архетип утроби, і ти сама говорила, що то «сізіфова праця», адже що б ти не робила, а бажаного батьками хлопчика не було і не буде. У такий спосіб ти марнуєш своє життя і стаєш «рятівницею» для матері, щоб вона переконувалася в тому, що добре, що ти дівчинка, бо хлопчик не був би таким співчутливим.

Рис. 4. В. і М. Ременар. Моя троянда

Рис. 5. В. К. Салонен. Хороша мрія

М.: **92** У комплексі моїх психомалюнків хлопчики з дівчатками не відрізняються один від одного, хіба що прикріпленим бантиком і сукнею. Це як бажання відліпитися від цього образу хлопчика (рис. 3), я залишаю йому квіточку, виходжу з води і йду кудись.

П.: **93** Якщо з'являється образ хлопця, то ти зі свого нареченого ліпиш такого хлопчика, який би був прийнятний для твоєї матері і якого вона очікувала.

М.: **94** Він і так прийнятний для неї. Мені інколи здається, що вона мого нареченого любить більше, ніж мене.

П.: І саме це тебе більше всього тримає біля нього. Ти його тримаєш у наречених, тому що явно готуєш заміщення для матері, щоб таки догодити їй.

М.: Мені зараз це психологічно важко сприймати.

П.: Реалії важко сприймати, бо ти сама собі шкодиш, щоб догодити матері.

М.: Я сама винна.

П.: **95** Ми вийшли на чинник вини, який справді є дуже мотиваційно сильним, він визначає траєкторії генеральних ліній життя людини. Опудало буває чоловічого роду (рис. 5)?

М.: Воно взагалі без статі. Коли треба, воно жіночне, коли треба, то чоловіче.

П.: А твій наречений знає, що тобою керують такі траєкторії?

М.: **96** Так, він бачить, як я змінююся після розмови з мамою, він це дуже відчуває. Тому я після того, як із нею побалакаю, намагаюся заспокоїтися, взяти себе в руки. Він це бачить, і я перед ним відчуваю вину, що йому доводиться це терпіти, хоча він до цього не причетний.

П.: **97** Ти себе поводиш із ним так, що потім відчуваєш вину, бо ти ж його караєш. А він без вини винний.

М.: **98** Це так, я абсолютно згодна.

Подаємо узагальнюючий аналіз діагностико-корекційної роботи з респондентом М. у вигляді схеми (рис. 6). Психоаналітична робота з протагоністом М. об'єктивувала глибинні витoki самодепривації, тенденції до психологічної смерті, каталізованої взаємними з батьками: самовідчуження, недовіра, байдужість, маніпулятивність. Під час аналізу стенографічного матеріалу у респондента було виявлено тенденцію до самопокарання, на виникнення якої вплинули первинні лібідні об'єкти (переважно мама), що відображено на малюнку «Тату вини» (за інтерпретацією респондента синтезує у собі вину і супутню їй тенденцію до самопокарання).

Представимо науково-узагальнювальний аналіз стенограми глибинно-корекційної роботи з використанням психомалюнків тату, підібраних до них репродукцій та комплексу тематичних психомалюнків (респондент М.) Протагоніст зазначає, що вона має старшу сестру, тому мама очікувала замість М. народження хлопчика (к-т 90). З огляду на сказане вище, М. відчуває вину за те, що не народилася хлопчиком. Прагнення стати для мами тим «хлопчиком», якого вона так очікувала, відображається і в малюнках респондента через чоловічі фігури та архетипну символіку (рис. 4). Проблемний чинник народження

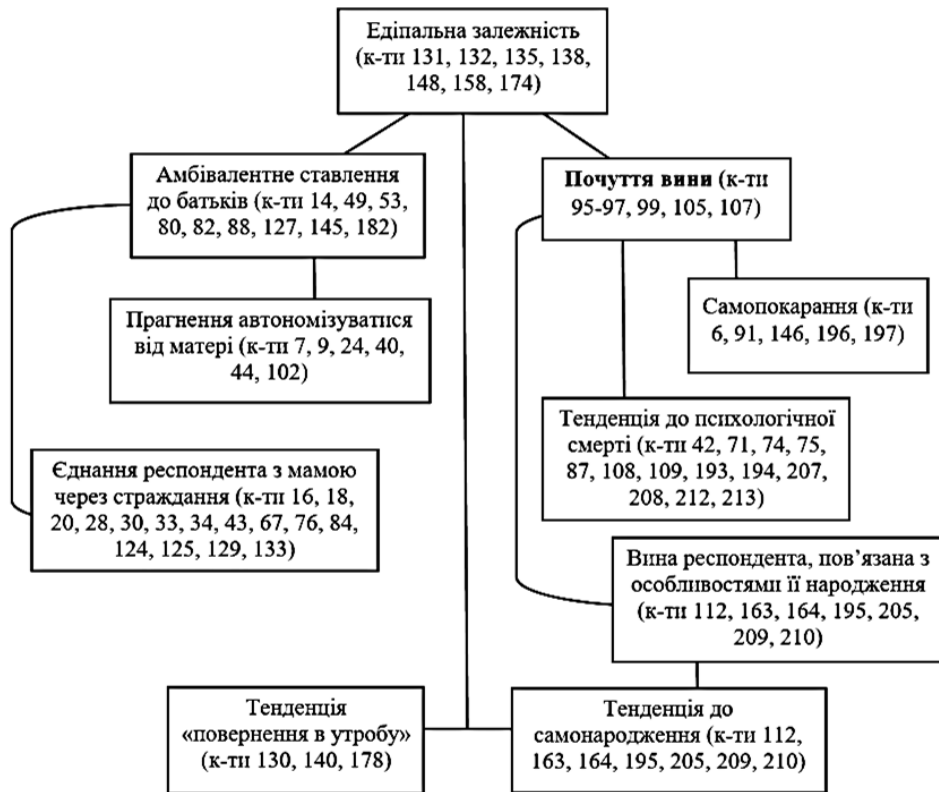

Рис. 6. Взаємозалежність глибинно-психологічних детермінант і наслідків вини (структурно-семантичний аналіз респондента М.)

дівчинкою, а не хлопчиком, вплинуло на виникнення у М. тенденції до самонародження, що представлено в емпіричному матеріалі.

У процесі аналізу було з'ясовано, що респондент єднається з мамою через негативні ситуації, переймаючи на себе її проблеми, та водночас прагне автономізуватися від неї. Разом із тим М. зацікавлена у конкуренції з матір'ю, говорячи: «Мені хочеться її перевершити, показати їй, що можна себе по-іншому поводити» (к-т 24). У такий спосіб респондент бажає позбутися деструктивних відносин із мамою через прагнення єднання з нею.

Едіпальна залежність, що є основним чинником вини, у респондента виявляється через амбівалентне ставлення до обох батьків. Близькість із батьком для М. була під подвійною забороною: через едіпальну навантаженість і через негативний образ, який сформувала мати і який трансформується у М. на інших чоловіків. М. говорить: «У мене були такі відчуття, що мати мене відгороджувала, відривала від батька, забирала всю увагу, не давала йому підступитись до мене» (к-т 50).

Почуття вини М., що зумовлене едіпальною залежністю і драмою власного народження, виявляється у таких деструкціях, як самопокарання, тенденція до психологічної смерті, тенденція повернення в утробу, де було біологічне (безконфліктне) «єднання з батьками»

і ще невідома була стать дитини, яку вони очікували. За словами респондента, «потрібно психологічно вмерти для того, щоб переродитися такою, якою сама хочеш бути» (к-т 108). Спостерігаються інфантилізм і відступи від реальності М., що вказують на особистісну проблему, психологічну незрілість і регресію. Психоаналіз отриманого емпіричного матеріалу дав змогу виокремити глибинно-семантичні параметри виявів психіки М., що мають ознаки самоблокування власного психічного потенціалу, зумовлюючи самодепривацію та самоізоляцію. Едіпальна залежність від батьків породжує внутрішню суперечливість психіки: почуття вини та меншовартості, амбівалентність емоцій.

Отже, в аналізі стенограми відображено актуальність для респондента вини і наслідкової для неї тенденції до самопокарання. У респондента М. сформувалося почуття вини під впливом того, що вона народилася дівчинкою, а не хлопчиком, як того очікувала мама. Вище згадана діада – «вина↔тенденція до самопокарання» – проектується на інтимно-особистісні стосунки з нареченим.

У такий спосіб особистісна психокорекція є важливою передумовою у подоланні внутрішніх суперечностей і страхів суб'єкта. Під час сеансу психокорекції у респондента з'являється шанс усвідомити основні ризики своєї поведінки, ослабити внутрішню напругу

і в майбутньому діяти більш раціонально. Це створює можливості для всебічного розвитку, оптимальної поведінки у соціумі і перспективи у побудові особистих стосунків.

Висновки. Отже, отримані результати прояву деструктивних станів у студентів дали змогу простежити необхідність виявити причини їх виникнення, які зумовлені почуттям вини суб'єкта. Глибинні чинники особистісної проблеми, до якої належить почуття вини, зазвичай не усвідомлюються суб'єктом. Тобто суб'єкт не осмислює семантичного змісту проблеми, натомість розпізнає лише її наслідки: надмірна тривожність, дратівливість, агресивність, низька самооцінка тощо. У такий спосіб негативні психічні стани (тривожність, агресивність, ригідність, фрустрація), а також неадекватна самооцінка є індикаторами, що свідчать про наявність особистісної проблеми суб'єкта (внутрішньої стабілізованої суперечності). Можна зробити висновок, що чим більше особистість переживає деструктивні стани, тим актуальніша для неї вина.

Структурно-семантичний аналіз, що здійснювався у декілька етапів, дав змогу констатувати, що едіпальна залежність є головним чинником несвідомої вини суб'єкта, яка зумовлює такі деструктивні тенденції психіки, як: самопокарання; тенденція до психологічної смерті; тенденція до психологічного імпотування психіки; мазохізм; агресія (аутоагресія); самодепривація; проєкція вини на іншу особу; ідентифікація з образом Ісуса Христа (стражденність). Ураховуючи сказане вище, наголосимо на взаємозв'язку вини з почуттям меншовартості, який простежено у діагностичному дослідженні.

На основі структурно-семантичного аналізу стенограм процесу АСПП було підтверджено взаємозв'язок вини із самопокаранням, що проявляється у тенденціях до психологічної смерті, повернення в утробу, психологічного імпотування, єднання суб'єкта з первинними лібідними об'єктами у деструктивних станах. Також почуття вини пов'язане з амбівалентним ставленням індивіда до батьківських персон, що розкрито через аналіз емпіричного матеріалу.

Виявлено, що впровадження методу активного соціально-психологічного пізнання (АСПП) в експериментальній групі забезпечило позитивні зміни в таких психічних станах, як тривожність, фрустрація, ригідність, агресія та показники самооцінки, зокрема: зменшилися кількісні показники деструктивних психічних станів, також у студентів, що відвідували психокорекційні заняття, покращилася самооцінка, її показники переважно знаходяться в діапазоні середнього та високого рівнів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Амурова Я. В. Особливості відображення феномену вини в малюнках тату : дис. ... д-ра філософії в галузі психології: 053. Переяслав, 2022. 385 с.
2. Психодинамічний аналіз репродукцій художніх творів у підготовці психологів : навчальний посібник / Т. С. Яценко та ін. Дніпро ; Київ : Інновація, 2018. 300 с.
3. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2004. 679 с.
4. Yatsenko T. The relationship of conscious and unconscious: psychodynamic approach. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. 2018. № 26 (2). P. 335–353.